

[Веб-портал МОН України]. URL: <http://mon.gov.ua/content/Освіта/sanit-vimogi.pdf>. (дата звернення – 25. 02. 2020).

4. Ісаєва О. Не просто повторити засвоєне, а осмислити його заново [Текст] : методика організації підсумкового етапу вивчення художнього твору в школі. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України: Щомісячний науково-методичний журнал*. 2005. № 3. С. 10–15.

5. Ісаєва О. Про основні парадигми шкільної літературної освіти / За ред. А. Зубка, С. Одайник. Херсон : РПО, 2010. С. 85–90.

6. Островська Г. Взаємопов'язане вивчення життєво-творчого шляху письменника. *Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру дослідж. літ. для дітей та юнацтва*. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2011. Вип. № 1. С. 143–147.

ДЖЕРЕЛА

1. Рутківський В. Потерчата. Дитяча сповідь для дорослих, які так нічому й не навчилися. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2013. 256 с.

Діана Брижата

Наук. керівник – к. філол. н., ст. викл. Зелененька І.А.

ЕТНОАРХЕТИПНІСТЬ ПРОЗИ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА НА ТЛІ ДОБИ

Процеси українського державотворення та національна філософія тісно пов'язані між собою, також розум і почуття громадян, що не завжди бралися до уваги в СРСР, стали об'єктом осмислення в підрадянській прозі [Зелененька 2008: 5], героями – люди на фоні тоталітарної держави, які дошукуються відповіді на сакраментальне запитання «що ми за народ такий?», котре актуальне й нині. Звідси можемо зробити висновки про те, що проза Михайла Стельмаха, хай типова підрадянська (чи підсоветська, як зараз актуально зауважують дослідники національної культури в еміграції), має своє значення фундаментування психології народу, котрий століттями виборював незалежність. На цю проблему

звертали увагу чи не всі науковці, котрі досліджували прозу Михайла Стельмаха, однак глибокого аналізу психотипів як етнічних не було.

Як відомо, будь-яка література будь-якої країни починається саме з нації, і вона «висуває» такі пріоритети, яких потребує нація чи ширша формація навколо неї – народ, а далі – громадянське суспільство. Це підтвердив, досліджуючи творчість нашого видатного, геніального земляка, світового новеліста-імпресіоніста Михайла Коцюбинського, класик подільської літературознавчої школи Борис Хоменко: «Перш ніж говорити, якою є література, слід збагнути, якою є нація. Бо нація й історія дають зміст. Письменник втілює цей зміст у форму» [Хоменко 2004: 15]. Отже, питання національної свідомості посідає вельми значне місце в житті українських письменників (і це стало візитівкою подільської прози, великої та малої форм), зокрема, це добре помітно у творчості таких велетнів белетристики: Михайла Коцюбинського, Михайла Стельмаха, Євгена Гуцала, Володимира Яворівського, Олега Чорногуза, а тепер і жінок-новаторок (згадаємо тут саме жіноче письмо на противагу чоловічому) – Валентини Сторожук, Тетяни Яковенко, Ірини Зелененької, Валентини Гальянної, Вікторії Гранецької, Наталки Доляк.

Вагоме живильне значення громадського і творчого подвигу (саме так, бо йдеться про подільські акценти і про вміння змалювати правду життя в тоталітарну добу) діяча культури й освіти ХХ століття Михайла Стельмаха полягає в тому, що він в період засилля реакції, після відлигівських спроб оновити суспільну свідомість, балансував поза політичними нюансами, усілякими гаслами, а також поза демагогією та відвертими забріхуваннями й доносами на людей, зумів у задушливій атмосфері колективізації, репресивної машини, заморозків показати буденні радощі й турботи, невідняте щастя та гіркі негаразди українців у ХХ столітті. Найбільш повно письменнику вдалося відтворити життя українського села до під час і після II Світової війни, це панорама життя УРСР, не лише працюючих селян України [Павлюк 1994: 56].

У складні часи відновлення й конфліктного становлення української державності постать Михайла Стельмаха як освітянина, прозаїка та поета сприймалася вельми неоднозначно, і це природно. Однак епоха, режим не залишали вибору людині, вона могла кинути

виклик або вижити, якщо над нею не висів домоклів меч спецслужб СРСР; Михайлові Стельмаху вдалося одурити режим, співпрацюючи з підпіллям, написати про простих людей так, що тоталітарне риштування спадало з кожного образу. Система, не маючи того меті, випадково допомогла письменникові зрозуміти, як саме треба писати в режимній країні, щоб залишитися у віках; саме явище та функціональне використання прози Михайла Стельмаха виправдане на рівні вибивання з масиву типово радянської української літератури – бо в ній видно орієнтири майбутнього, можна покрізь парадокси тоталітарної дійсності й сільської простоти зрозуміти суттєве (а в ньому два складники – глибоко національне й загальнолюдське). Тому на основі аналізу літературних пластів ХХ століття, де модернізм придавили в СРСР соціалістичним реалізмом, зробимо етапний висновок про те, що визначальним кроком у формуванні національної свідомості як основної ознаки етносу, яку непомітно для тоталітарної критики лобював у прозі Михайло Стельмах, є й мусить бути надалі, якщо українці хочуть відновити корпус своєї літератури в ХХ столітті, вивчення етнічних архетипів народу України, котрі вміло завуальовані мистцями, хроністами народного життя, народного щастя й Голгофи українців під пресингом репресій, голодоморів, війн, що вміло обсервував, а не просто описав видатний подолянин.

Відштовхнемося тут від влучного цитування на підтвердження наших спостережень за контекстотворчістю етносемантики в епічній спадщині Михайла Стельмаха: «Коллективний досвід народу у первісних формах, або етнічні архетипи, переходять до майї поколінь, залишаючись на рівні несвідомого і виявляючись в індивідуальній свідомості» [Хоменко 2004: 112].

На думку більшості дослідників прози ХХ століття, серед архетипів українського народу чи не найперше місце посідає архетип матері (Великої Матері, а далі – матері України, що виховує, оплакує й ховає своїх дітей, загиблих у горнилі репресій та війн, жінки-матері, дівчинки як майбутньої матері та бабусі, як матері українських матерів, патріархально-матріархальної, яка бачила інше господарювання й життя, а саме життя до СРСР). Типова жінка-героїня Михайла Стельмаха – це селянка, любляча матір-трудівниця, котра піклувалася про господу та про дитину, тишком просила в бога щастя для своїх дітей через образи птахів-

провісників, до прикладу. Михайло Стельмах часто натякає в сакральних образах українського міфосвіту (птахи, хліб, сонце, село, сад), що між дітьми та їхніми батьками й батьками батьків навіть на значній відстані присутній генетичний зв'язок, а материнське благословення завжди було священним і не втратило значення навіть у часи тиранії. Тоталітарні риштування у творах лише увиразнюють і загострюють сакральний контекст характерів, підказують ключі до декодування окремих символів, увиразнюють архетипність. Особливим у прозі Михайла Стельмаха від твору до твору є почуття родинності, що міцніло, розвивалося в часі, не втрачаючи своєї первинної справжності.

Одним із різновидів вербалізації архетипу Великої Матерії є добра матір, напівказкова, матір-природа (це й добра матінка-земля, що віками родить, рятує їх від голоду, це українська земля-годувальниця, закодована в образах свійських тварин, вирощених у полі рослин, особливо злакових культур, птахів, що гніздяться поблизу українських осель), яка надає загалом творам, а не лише сюжету, особливу, специфічну форму, а також сакральний зміст і значення, вводячи спадщину подільського класику в модерністський контекст, із якого начебто автор випадає. У національній окресленості та в соціальній маркованості, разом із тим, образи із семантичним полем родинності, батьківщини формують поспіль оцінний образ українського села, настроїв українців в умовах СРСР [Зелененька 2008: 25].

Українці у прозі Михайла Стельмаха – найчастіше хлібороби, і земля для них – це майже все їхнє життя; вони добре усвідомлюють, що земля народжує, виколисує, як парость вирощує, плекає все для селян сама, отже, має ознаки божественності, слухає сподівання селянина, які в умовах тоталітаризму ризиковано довіряти комусь, вона спостерігає за людиною, земля приймає тіло й душу людини. Це дещо схоже до концепції соціально-психологічної повісті «Земля» Ольги Кобилянської, проте там персонажі залежні від землі або кидають їй виклик, а в подолянина землею українці рятуються від знедуховлення й манкуртства, не перетворюються завдяки їй на тоталітарних виродків. Описуючи рідну українську, зокрема, подільську, підневільну колгоспну землю в ХХ столітті Михайло Стельмах надає їй персонажності, як і свого часу Ольга Кобилянська, а це модерністський прийом, прозаїк її персоніфікує,

наділяє властивостями живої-олюдненої й сакрально-міфологічної істоти, їй властиві фізичні дії та психологічні стани.

Відомі вітчизняні етнопсихологи неодноразово звертали увагу на психологічну прив'язаність української людини зі століття в століття до землі: «Насамперед є виразно підкреслена хлібородність нашої вдачі, тобто її пов'язаність із землею. Цю рису завдячуємо колонізації трипільців в III тисячолітті до появи Ісуса Христа» [Янів 1993: 3]. Важливо також для розуміння психологічності та архетипності прози Михайла Стельмаха відштовхуватися від твердження, яке мотивовано запропонував науковець В. Янів: «...фактом є те, що селянську психіку ми справді зберегли, а селяни таки в основному працьовиті й запопадливі...» [Янів 1993: 6].

Отже, українець у СРСР, зображений в прозі Михайла Стельмаха як носій традицій, європейськості, хоч і пригнічених режимом, не сприймає землю як нейтральний об'єкт, як звичайну власність, у лише майновому контексті, а наділяє її власними характеристиками, переосмислює в контексті родинності. Михайлові Стельмаху вдається втілити такі прийоми зображення, оскільки земля завжди вважалася святою, свідком і свідченням (згадаймо тут, що при найвищій, найтрагічнішій клятвах українці їли землю або цілували її); прозаїк у тоталітарній державі в ситуації панування вульгарного соціалістичного реалізму конструює заборонені смисли, шокує глибоким контекстом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лобур Н. Культ землі в українській мові. *Дивослово*, 1996. №3. С. 22–23.
2. Зелененька І. «Чиї це ілюзії стенають плечима, якого народу...»: Тарас Мельничук і літературний процес 60-90-х років в Україні. Вінниця : «Едельвейс і К», 2008. 152с.
3. Павлюк С. Українське народознавство. Львів : Фенікс, 1994. 350 с.
4. Хоменко Б. В., Циганюк В. Ф. Подільськими стежками Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2004. 147 с.
5. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен, 1993. 113 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Стельмах М. Вибрані твори. Київ : Акцент плюс, 2005. 500 с.